

Цитування:

Шман С. Ю. Друковані видання в системі експертних досліджень культурних цінностей. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 1. С. 41-46.

Shman S. (2022). Printed publications in the system of expert research of cultural property. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 1, 41-46 [in Ukrainian].

Шман Світлана Юрївна,
кандидат культурології,
провідний науковий співробітник
відділу науково-фондової роботи
«Національного музею історії України
у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6658-1288>
cv_mku1234@ukr.net

ДРУКОВАНІ ВИДАННЯ В СИСТЕМІ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Мета статті – висвітлити особливості експертних досліджень друкованих видань з позицій сучасної науки як окремої галузі професійних знань, що об'єднує книгознавство, історію та мистецтво книги, книжкового пам'яткознавства, підкреслення значення вихідних даних та стану збереженості під час формулювання експертного висновку, уточнення параметрів віднесення до рідкісних або цінних видань. **Методи дослідження.** Для досягнення мети були використані аналітичний, історичний, гносеологічно-аксіологічний та метод теоретичного узагальнення з метою конкретизування проблеми експертної діяльності. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає у теоретичному осмисленні інформації з мистецтвознавчих та книгознавчих джерел, висвітлені методи проведення експертизи книжкових видань, алгоритм та послідовність роботи експерта, відмінності понять «рідкісна книга» та «цінна книга». **Висновки.** Для того, щоб зрозуміти місце експертизи у системі захисту та популяризації культурних цінностей було здійснено систематизацію існуючих базових понять, що стосуються книжкових видань. Процес експертного дослідження книжкових видань починається з візуального, оптико-фізичного вивчення стану збереженості, проведення атрибуції. У дослідженні була окреслена послідовність проведення експертизи книжкових видань, яка визначила взаємодію трьох наступних концепцій: збір даних щодо об'єкта дослідження; консультації з науковими співробітниками музеїв та науково-дослідними установами; уточнені параметри віднесення видань до рідкісних або цінних книжок.

Ключові слова: експертиза культурних цінностей, «рідкісна книга», «цінна книга».

Shman Svitlana, Candidate of Cultural Science, leading researcher of the department of scientific and stockwork, National Museum of the History of Ukraine in World War II, Memorial Complex

Printed publications in the system of expert research of cultural property

The purpose of the article is to confirm the peculiarity of expert research of printed publications from the standpoint of modern research as a separate field of professional knowledge that combines bibliography, history, and art of books, book monuments and emphasizes the importance of source data and preservation status in formulating expert opinions, clarify the parameters to rare or valuable publications. **Research methodology.** Analytical, historical, epistemological-axiological, and theoretical generalization methods were used to achieve the goal to specify the problem of expert activity. **Scientific novelty** the obtained results consist in theoretical comprehension of information from art and bibliographic sources, methods of examination of book editions, algorithm and sequence of work of the expert, differences of concepts "rare book" and "valuable book" are covered. **Conclusions.** To understand the place of expertise in the system of protection and promotion of cultural property, the systematization of existing basic concepts related to book editions was carried out. The process of expert research of book editions begins with a visual, optical, and physical study of the state of preservation, attribution, and identification of the circumstances that caused the damage and ends with the display of the monument in the museum space. The study outlined the sequence of examination of book editions, which determined the interaction of the following three concepts: data collection on the object of study; consultations with museum researchers and research institutions; specified parameters for classifying publications as rare or valuable books.

Key words: examination of cultural property, "rare book", "valuable book".

Актуальність теми дослідження обумовлена зростанням суспільного інтересу до предметів колекціонування, а саме до друкованих видань як маркеру стану культури, що є характерне не тільки для України, але й для інших країн. Друковані видання – це атрибут певної епохи, що поєднує в собі продукт духовної культури і духовного виробництва, матеріальної культури і матеріального виробництва, виконуючи просвітницьку функцію. Мистецтво книжкових видань створює окрему групу в експертних дослідженнях культурних цінностей та поєднує низку спеціальних понять «назва», «автор», «час і місце створення», «розміри», «матеріал та техніка створення» тощо. Крім того, експертиза книжкових видань – це культурно-історичне пізнання, невід’ємна частина культурного життя, що «поєднують людей, сприяти відродженню загальнолюдської історичної пам’яті, духовному взаємозбагаченню культур держав і народів, ствердженню взаємоповаги до їхньої суверенності та самобутності» [3, 4].

Мета дослідження – висвітлити особливості експертних досліджень друкованих видань з позицій сучасної науки як окремої галузі професійних знань, що об’єднує книгознавство, історію та мистецтво книги, книжкове пам’яткознавство; підкреслити значення вихідних даних та стану збереженості під час оформлення висновків та окреслити параметри віднесення до рідкісних або цінних видань.

Для того, щоб зрозуміти суть діяльності з експертизи культурних цінностей, окремого її напрямку експертизи книжкових видань, та змістовно наблизитись до вирішення цих проблем, необхідно розглянути ряд її особливостей.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми, пов’язані з експертизою, в тому числі культурних цінностей, набули значного розвитку на початку XXI ст., зокрема в сфері мистецтвознавчої експертизи: Ю. Вакуленко, О. Живкова, О. Калашникова, О. Рижова, Ю. Романенкова; судової та криміналістичної експертизи: О. Ейсман, Ю. Корухов, З. Соколовський, В. Шиканов; науково-технічної та товарознавчої експертизи: В. Архіпова, В. Індутний, С. Пузенко, С. Шкляр, Е. Чернявська тощо.

Термін «культурні цінності» об’єднує два поняття – «культура» та «цінність». Перше поняття ототожнюється з категорією «культура», що має безліч (більш 1500) визначень і, тим самим, вже підкреслює його

масштабність та багатоаспектність. Предмети або явища культури є продуктом людської діяльності, що відображають певний історичний рівень розвитку людства, з’являються у вигляді різних форм та знакових систем. Друге поняття має декілька значень, у тому числі: філософсько-культурологічне (аксіологічне) – підкреслює виключну важливість чого-небудь; естетичне – розуміє термін «цінність» як результат творчої діяльності людини, що об’єднує духовну та матеріальну складові; товарознавче – здатне визначити матеріальну вартість цінностей. Більшість науковців, які займаються дослідженням культурних цінностей у різних аспектах, однотайні в тому, що усі вони (культурні цінності) мають бути втілені в об’єктивно існуючу форму.

Термін «експертиза» вживався з 70-х років XIX століття. У виданні О. Овчарової, Р. Яушевої-Омельянчик та Л. Сургай термін «експертиза» пояснюється як «розгляд і дослідження, перевірка якості, справжності, цінності твору, його атрибуції, опису, визначення необхідності реставрування або реплікації. Виконується експертом чи експертною комісією» [8, 7-8]. Сучасні дослідники, як, наприклад В. Сіверс та М. Криволапов пропонують під терміном «експертиза» розуміти систему теоретичних знань і практичних навичок в галузі конкретної науки та техніки, мистецтва та ремесла, які здобувають шляхом проходження спеціальної підготовки або набуттям професійного досвіду у процесі експертного дослідження. [9, 5; 7, 11].

На думку філософа В. Сіверса, «експертиза» – це специфічна діяльність, пов’язана з науково-обґрунтованим визначенням рівня значущості об’єктів дослідження. З точки зору філософського аналізу вона знаходиться у площині перетину матеріально-предметної, психологічної і соціальної сфер. [9, 11].

Сучасний український науковець у галузі книгознавства, історії книги, книжкового пам’яткознавства Г. Ковальчук під терміном експертиза розуміє «розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідного явища» [4, 403].

Експертиза – це комплекс досліджень, що переважно користується теоретико-методологічними принципами, методами мистецтвознавчого, техніко-технологічного дослідження та історичного джерелознавства [1]. Крім того, експертиза залучає широкий

спектр природничих та точних наук, вирішує питання науково-дослідного, практичного та нормативно-правового характеру. Така складність пов'язана з природою культурних цінностей, що знаходяться у площині перетину матеріальних, психологічних та соціальних сфер. Відповідно складною проблемою є питання формування у фахівців відповідних навичок та вироблення критеріїв, за якими предмети можна віднести до категорії культурних цінностей.

Експертні дослідження відрізняються від фундаментальних наукових пошуків, утім, обидві ці форми наукового аналізу мають на меті правильно атрибутувати предмети культури, відтак використовують ті самі методики, різниця полягає тільки в тому, що експертні висновки мають більш лаконічний характер. Для досягнення мети у ході опрацювання експертних досліджень необхідно якісно виконувати низку послідовних кроків у певній послідовності, а саме: проведення ідентифікації, класифікації, атрибуції предмету дослідження. Якісне виконання кожного кроку дасть необхідну повну інформацію для переходу до наступного етапу. Оскільки експертиза вважається процесом «вивчення, перевіркою, аналітичним дослідженням, кількісна чи якісна оцінка висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного предмета, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності і результати яких оформляються у вигляді експертного висновку», [3, 15]. успішність таких досліджень залежить від ґрунтовності теоретичних знань та практичного досвіду у галузі культури експерта.

Історичні та теоретичні питання поняття рідкісних та цінних книжок були розглянуті у роботах багатьох науковців, в тому числі Г. Геннаді, М. Флеєра, І. Позднєвої, Г. Шапкіної-Петренко, К. Яцунок. Останнім часом в Україні ґрунтовні дослідження у галузі експертизи та атрибуції книжкових пам'яток здійснили науковці Н. Бондар, Л. Гнатенко, О. Гальченко, Т. Добрянська, І. Лосієвський, І. Качур, Г. Ковальчук тощо.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце серед різних видів (напрямків) експертизи має експертиза друкованих видань, що є окремою галуззю професійних знань. Вона об'єднує книгознавство, історію та мистецтво книги, книжкове пам'яткознавство, теорію та історію культури. У процесі дослідження книжкових пам'яток необхідно враховувати подвійну природу книги. По-

перше, це об'єкт матеріальної культури певного історичного часу, що має низку фізичних характеристик (аркуші паперу або іншого матеріалу та ілюстрації, зібрані у книжковий блок, скріплені корінцем, одягнуті у зовнішню обкладинку, оправу тощо), кожний елемент книги та її оформлення може мати певну історичну чи культурну цінність як окремий елемент. По-друге, книга є носієм тексту, твору, наукової праці тощо. Зміст книги також може становити цінність художню, наукову, історичну тощо. Крім того, книги можуть мати вишукане оформлення, поліграфію, в такому випадку книга буде являти собою витвір книжкового мистецтва. Необхідно згадати про перші видання невідомих авторів, які зазвичай страхуються від ризиків та видані невеликим тиражем. З часом ім'я автора (науковця) набуває популярності, але перше видання вже отримує статус цінного видання. Треба брати до уваги і подарункові видання, ілюстровані відомими художниками, які також можуть бути цінними за рахунок поєднання художнього оформлення, тексту та поліграфії. Отже, подвійна природа книги повинна бути врахована під час роботи експерта. Як було зазначено раніше, метою експертизи є всебічне проведення дослідження предмета, зокрема визначення його зовнішніх стилістичних ознак, встановлення класифікаційних особливостей, на підставі яких предмет набуває історичного, наукового, етнографічного або художнього значення. Перш за все, експерт повинен вміти провести морфологічний аналіз об'єкта дослідження з метою його характеристики (створення вербального опису), необхідної для наукової атрибуції та укладання експертного висновка. Таке дослідження вимагає від фахівця широких знань у галузі історії книги, вміння ефективно працювати зі спеціальною науковою літературою, у тому числі іноземною, та мати оперативний доступ до неї. Обов'язково необхідно провести вимірювання об'єктів дослідження, які є важливою складовою експертного висновку. Досліджуваний експертом примірник друкованого видання зазвичай підлягає всебічному огляду та аналізу, що передбачає кілька етапів. Перш за все, вирішується питання ідентифікації шляхом візуальних методів дослідження, фіксації зовнішніх параметрів. Завдання експертних досліджень книжкових пам'яток – встановити вихідні відомості (автора, назву, час та місце створення, матеріал та техніку створення),

визначити стан збереження, підтвердити автентичність видання, підтвердити значущість змісту книги та унікальність оформлення тощо. У ході дослідження друкованих видань фахівець звертає увагу на такі важливі моменти: визначення назви (особливо коли втрачено аркуші з вихідними даними), дати і місця друку, особливості матеріалу, техніки виготовлення, оформлення, наявність ілюстрацій, маргіналій, оправи; провести аналіз відповідності бібліографічних даних, вказаних у довідковому апараті, виявити особливості матеріалу і техніки виконання. Наприклад, значущим для датування друкованих видань є аналіз способу виготовлення (рукописна, ксилографічна, ручний друк тощо), що на пряму пов'язаний з часом створення (видання, створенні до першої третини XIX ст. вважаються стародруком). Вельми корисними у визначенні місця та ймовірного часу створення книги є наявність екслібрисів, позначок, а також дослідження його зовнішніх ознак: особливостей форми, оздоблення, декорування, розпису, орнаменталізації тощо. Для коректної, науково обґрунтованої атрибуції експерт також має володіти мистецтвознавчими методами дослідження. Вивчення ілюстраційного матеріалу дозволяє зорієнтуватись у художньому значенні видання.

Науковий опис друкованої пам'ятки передбачає виявлення зазначення її історії побутування, реставраційних втручань, експонування. У разі реставраційних втручань визначається характер забруднень і місце їх розташування. Забруднення поділяють на:

нестійкі: пилові, брудові, ґрунтові;

стійкі: плями, сліди сажі, пеку, жиру, плям від олійних фарб, чорнил, туші, воску, клейові забруднення, інші забруднення тощо.

У разі виявлення втрат і пошкоджень визначають: наявність попередньої реставрації (описується якість реставрації), свідчення про попередню реставрацію (якщо є, вказується джерело чи з чийх слів записано). Реставрація вважається неповною, якщо фрагменти склеєні, а втрати не заповнені; заповнені частково; є втрати в будь-якій частині виробу (вказується місце втрати, форма, розмір);

якість попереднього склеювання; кількість фрагментів, з яких складається пам'ятка; які частини пам'ятки відсутні із зазначенням розміру в сантиметрах і квадратних сантиметрах;

дефекти від попередньої реставрації. Більшість матеріалознавчих аналізів пов'язані зі

спеціальним комплексом досліджень, які виконують фахівці в умовах лабораторії. Утім, експерт повинен бути знайомий з основами матеріалознавства та основними прийомами ручного ремісничого виробництва, вмінні визначати якість паперу, особливості друку, мати у своєму арсеналі і вмінні користуватися базовими аналітичними приладами.

Окремо потрібно звернути увагу на критерії віднесення книг до рідкісних та цінних. Значна увага приділена розмежуванню термінів «рідкісна книга» та «цінна книга» у монографії Г. Ковальчук «Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах» (2004). Конкретизація критеріїв унікальності та рідкісності повинна підкріплюватися даними щодо кількості збережених примірників або належністю до видатних особистостей, діячів науки, культури тощо. Під час атрибутування друкованих видань, ще раз нагадуємо, важливе місце займає не тільки визначення матеріалів та технічних прийомів, але їх зміст. Це дозволяє точніше ідентифікувати предмет дослідження та визначити сферу обігу артефакту у період його функціонування. Проблема становлення та розуміння понять «рідкісна» (переважно старовинна, рукописна чи інкунабули) та «цінна» книга, має свою специфіку, що залежить від певного історичного часу, національних традицій, значення автора, кількості примірників та попиту на ринку тощо. Привертання уваги до вищезазначених питань не випадкове, а є актуальним під час проведення експертних досліджень різних видів книг та друкованих видань. Отже, рідкісними книгами вважають: видання, що збереглися у незначній кількості примірників і мають суспільно-політичну, наукову, ідейно-естетичну, художньо-друкарську, краєзнавчу та бібліографічну цінність; примірники видань, що мають неповторні ознаки, які відрізняють їх від інших – розмальовані від руки, іменні, дарчі, з помітками читачів, цікаві в історичному чи мемуарному відношенні екслібрисами, по-особливому переплетені, з різноманітними додатками. Цінність книги, рукопису визначається: віком; змістом; обсягом; художніми особливостями та кількістю прикрас (мініатюр, гравюр, орнаментики); каліграфічними якостями письма; наявністю поміток (покрайних записів), що вказують на час або місце створення рукопису; автографами видатних діячів, відомих у суспільній діяльності, науці та літературі; художніми особливостями та

збереженням оправи (оксамит, шовк, металеві прикраси).

На сьогодні важливим національним критерієм друкованих видань вважається видання українською мовою, не залежно від місця видання, та вся українська, випущена до середини ХХ ст. Г. Ковальчук вважає, що «рідкісними і цінними для нашої історії, культури, свідомості є українські книжки і 20-х рр. – періоду певного ренесансу вітчизняної культури, і 30-х рр., коли українська книжка і навіть її автори активно нищилися, і страшених воєнних 40-х рр.» [4, 406]. Стан збереження книги прямо пов'язаний з можливістю його правильної атрибуції. Тому оцінка стану збереження – обов'язковий елемент при укладенні експертного висновку. Тут експерт має звернути увагу не тільки на втрачені (зіпсовані) частини книги, які спотворюють атрибуцію, але й дати рекомендації щодо можливості транспортування, відновлення і зберігання зразка. На останньому етапі відбувається складання експертного висновку відповідно до поставленої мети. На основі системного вивчення предмету експерт має зробити попередній висновок щодо оригінальності та автентичності об'єкту, а за необхідності запропонувати власнику більш глибоке техніко-технологічне дослідження зразка. В ідеалі експертиза друкованих видань повинна бути максимально об'єктивною, ґрунтуватися на часо-просторових (час та місце створення) відомостях, значущості автора та твору, тиражності, набутих особливостей у ході побутування об'єкту в суспільстві, крім того, формату та художнього оформлення, стану збереженості, оригінальності (автентичності). За результатами проведених досліджень фахівець складає висновок, відповідно до Методичних рекомендацій з проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджених наказом Міністерства культури України від 15.11.2019 № 877 [2].

Окреслимо цей шлях, в ідеалі він однаковий для кожного експерта відповідно до всіх предметів та містить 12 етапів. На кожному етапі доконечною є достовірність інформації. Отже, перший етап: інформація про предмет – виказується власна назва книги (оригінальне (іноземне) написання, потім українською мовою). Шляхи отримання інформації можуть бути різними. Передбачається, що кожний експерт знає досконало, володіє знаннями про об'єкт дослідження та йому відомі усі лакуни, які можна заповнювати нескінченно. Але в будь-

якому випадку другий етап – записуються прізвище, ім'я, по-батькові (по можливості повністю) і дати життя автора (наприклад: Шевченко Тарас Григорович, 1814–1861). Далі вказуються «Матеріал», встановлення якого є третім етапом роботи експерта. Як правило, усі види матеріалів, з якого виготовлено об'єкт експертизи (наприклад: папір, картон, коленкор, бумвініл, дерматин, штемпельна фарба) зазначаються в певній послідовності, коли першим зазначається матеріал, який переважає, далі – усі інші. Четвертим етапом може бути встановлення «Техніки». Для друкованих видань наприклад: друк, кулькова ручка, олівець простий, рукопис, чорнило, також першою зазначається техніка, яка переважає. Необхідність встановлення лінійних розмірів об'єкта експертизи та кількість сторінок – п'ятий етап роботи експерта. Надзвичайно важливий етап роботи пов'язаний із зазначенням часу і місця створення – рік створення та географічна назва місця походження об'єкта експертизи (регіон, країна, місто тощо) – шостий етап. Складання опису є сьомим етапом – стислий опис об'єкта експертизи, зокрема: форма, кількість аркушів, сторінок; особливості друку, колір паперу і палітурки, наявність водяних знаків, конструктивні особливості палітурки, кріплення листів, стислий зміст, опис мініатюр, їх кількість і місце розташування тощо. На восьмому етапі експерт звертає увагу на знаки і позначки – наявність печаток, екслібрисів, маркувань, штампів, знаків, інвентарних номерів, поміток тощо, із зазначенням місця їх розташування та способу нанесення, кольору тощо. Дев'ятий етап – стан збереження об'єкта експертизи (задовільний чи незадовільний), із зазначенням наявності пошкоджень (потертий, забруднений, кути заломлені, пориви, тріщини, поломки, здуття, осипання, тощо), комплектності, наявності реставраційного втручання, переробок тощо. Оцінна вартість – орієнтовна вартість об'єкта експертизи, встановлена за результатами його дослідження із врахуванням його художнього, історичного, наукового значення, унікальності, рівня суспільного визнання, автентичності, стану збереження тощо – десятий етап. Оцінна вартість зазначається у національній валюті – гривні, або у доларах США чи євро. Оцінна вартість об'єкта експертизи не є його комерційною вартістю, про що може бути зазначено у експертному висновку. Передостанній, одинадцятий етап – складання висновку та рекомендацій – зазначається «предмет є культурною цінністю або сучасним

твором друку» тощо. Останній – дванадцятий містить перелік літератури, де зазначаються каталоги, довідники, монографії, методика тощо, що були використані під час підготовки експертного висновку. Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що експертиза книжкових видань допомагає та сприяє виявленню специфіки культуротворення у царині книжкових пам'яток, особливо щодо їх атрибуції. Наукові дослідження сучасних книгознавців стали основою комплексного підходу в опрацюванні книжкової спадщини. Запропоновано системний підхід до наукового опису книжкових пам'яток, який базується на спеціальній термінології та методах мистецтвознавчої та книгознавчої атрибуції.

У процесі дослідження була здійснена спроба систематизації існуючих базових понять, що стосуються книжкових видань. У дослідженні була окреслена послідовність проведення експертизи книжкових видань, яка визначила взаємодію наступних трьох концепцій: збір даних щодо об'єкта дослідження; консультації з науковими співробітниками музеїв та науково-дослідними установами; уточнені параметри віднесення видань до рідкісних або цінних книжок.

Література

1. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF#Text> (дата звернення 07.12.2021).
2. Методичні рекомендації з проведення державної експертизи культурних цінностей : Наказ Міністерства культури України від 15.11.2019 № 877 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0877734-19#Text> (дата звернення 07.12.2021).
3. Бітаєв В. А., Шульгіна В. Д., Шман С. Ю. Методичні засади експертного дослідження культурних цінностей : навчально-методичний посібник. Київ : НАКККіМ, 2010. 128 с.
4. Ковальчук Г. І. Експертиза книжкових пам'яток у бібліотеках: українознавчий аспект / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : наукове видання Вип. 21. Львів : Ін-т українознавства НАНУ, 2012. с. 403-416.
5. Ковальчук Г. І. Рукописні книги та стародруки : навч. посіб. Київ. : Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2011. 100 с., іл.
6. Ковальчук Г. І. Специфіка атрибуції та експертизи рідкісних книг // Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей : тези та матеріали доповідей наук.-практ. конф. (24 – 25 жовтня 2019 р.). Київ : НАКККіМ, 2019. С. 66-70.

7. Криволапов М. О. Про мистецтво та художню критику України ХХ століття : Вибрані статті різних років. Київ: Видавничий дім А+С, 2006. 268 с.: іл.

8. Овчарова О. В., Яушева-Омельянчик Р. М., Сургай Л. С. Словник-довідник музейного працівника : довідкове видання. Київ : Кий, 2013. 461 с.

9. Сівєрс В. А., Платонов Б. О., Кравченко Н. І. та ін. Словник термінів мистецтвознавця-експерта : для студентів спеціальності 8.02020501 «Мистецтво». Київ : НАКККіМ, 2011. 124 с.

References

1. Regulations on the State Register of National Cultural Heritage: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (1992, August 12, № 466). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. Parlami. vyd-vo, [in Ukrainian].
2. Methodical recommendations for the state examination of cultural values: Order of the Ministry of Culture of Ukraine (2019, November 15, № 877). Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. Parlami. vyd-vo, [in Ukrainian].
3. Bitayev V.A., Shulgina V.D., Shman S. Yu. (2010). Methodological Principles of Expert Investigation of Cultural Values. Kyiv: NAKKKiM, 128 [in Ukrainian].
4. Kovalchuk G.I. (2012). Examination of book monuments in libraries: Ukrainian studies aspect 12. Scientific publication Vol. 21. Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood (pp. 403-416). Lviv: Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
5. Kovalchuk G.I. (2011). Manuscripts and old prints: textbook. way. Kyiv.: Nat. B-ka of Ukraine named after V.I. Vernadsky, 100 [in Ukrainian].
6. Kovalchuk G.I. (2019). Specifics of attribution and examination of rare books ' 19. Abstracts and materials of additional scientific-practical. conf. Scientific attribution of works of art, examination and evaluation of cultural values (pp. 66-70). Kyiv, NAKKKiM [in Ukrainian].
7. Krivolapov M. O. (2006) On the art and art criticism of Ukraine in the twentieth century: Selected articles of different years. Kyiv: A + C Publishing House, 268 p.: ill [in Ukrainian].
8. Ovcharova O.V., Yausheva-Omelyanchik R. M., Sugary L. S. (2013). Dictionary-Directory of Museum Worker. - Kyiv: Kiy, 461 [in Ukrainian].
9. Sivers V. A., Platonov B. O., Kravchenko N. I. that in. (2011) Glossary of terms of mysticism-expert: for students in the specialty 8.02020501 "Mustology". Kyiv: NAKKKiM. 124 p. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 24.12.2021
Отримано після доопрацювання 15.01.2022
Прийнято до друку 25.01.2022*